

نقش آگاهی و شناخت زیست محیطی در ایجاد اکوتوریسم پایدار

(مطالعه موردی: شهرستان ایلام)

پاکزاد آزادخانی*

Pakzad540azad@gmail.com

چکیده

زمینه و هدف: دوران معاصر دوران افزایش آگاهی‌های زیست‌محیطی و توجه بر نقش محیط زیست سالم و توسعه اکوتوریسم در ارتقاء کیفیت و کمیت حیات انسان و طبیعت است. عوامل بسیاری در توفیق طرح‌ها و برنامه‌های مرتبط با محیط زیست سالم و حفظ منابع طبیعی ایفای نقش می‌کنند. نیروی انسانی یکی از مهم‌ترین آن‌ها می‌باشد و با توجه به تأثیر انسان بر محیط اطراف خود، به طور کلی یکی از مهم‌ترین اقدامات برای رفع مشکلات زیست‌محیطی، توسعه اکوتوریسم و منابع طبیعی، ارتقاء فرهنگ عمومی در این زمینه است، که این خود نیازمند آموزش درباره محیط زیست می‌باشد. بنابراین، هدف از انجام پژوهش حاضر بررسی نقش آگاهی و شناخت زیست-محیطی در ایجاد اکوتوریسم پایدار می‌باشد.

روش بررسی: جامعه آماری این تحقیق مردم شهرستان ایلام تشکیل می‌دهد که تعداد ۳۸۳ نفر از آن‌ها طبق جدول کرجسی مورگان به صورت تصادفی ساده انتخاب و بین آن‌ها پرسش‌نامه پژوهش توزیع شده است. پرسش‌نامه پژوهش محقق ساخته است که روایی و پایایی آن با استفاده از تحلیل عاملی مورد تأیید قرار گرفت. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون‌های همبستگی و T یک‌طرفه در نرم‌افزار LISREL انجام شد.

نتیجه گیری: نتایج حاصل از بررسی فرضیه‌ها نشان داد که سواد و آگاهی زیست‌محیطی با ایجاد اکوتوریسم پایدار در بین مردم شهرستان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد، همچنین، بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی بر رفتار مردم در قبال ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: آگاهی زیست محیطی، سواد زیست‌محیطی، رسانه‌های جمعی، اکوتوریسم، شهرستان ایلام.

The Role of Awareness and Knowing the Environment in Creating Sustainable Ecotourism (Case Study: Ilam County)

Pakzad Azadkhani ^{1*}

Pakzad540azad@gmail.com

Abstract

Background and Objective: Nowadays, environmental awareness and attention to the role of a good environment and the growth of ecotourism have been increasing in order to improve the quality and quantity of life of nature and people. Lots of factors play a role in successful implementing the plans of good clean environment and conserving the natural resources. One of these factors is human resources. Due to the impacts of people on their surroundings, in general, one of the most important actions to solve the environmental problems and to sustainable ecotourism and natural resources is to improve the public culture which it itself requires a good education about the environment. Hence, the aim of this paper is to investigate the role of awareness and knowing the environment in creating sustainable.

Methods: The population includes the people of Ilam County that 383 of them were chosen as the sample by Simple Random Sampling according to Determining Sample Krejcie-Morgan Table and they were given the questionnaires which were researcher-made and their reliability and validity were confirmed by the use of Confirmatory Factor Analysis. To analyze the data, the test of correlation and one way T-test were done in LISREL.

Conclusion: The results of hypotheses show that there is a positive meaningful relation between the environmental awareness and education and the creating sustainable in the people of Ilam County. Moreover, there is a positive meaningful relation between the amount of using social media and people's behaviors towards the creating sustainable.

Keywords: Environmental awareness, Environmental education, Social media, Ecotourism, Ilam County.

1- Assistant professor of Geograpy and Urban Planning group, the Geography Faculty, Bakhtar University, Ilam City, Iran. *(Corresponding Author)

زمینه و هدف

طبیعت و محیط زیست موهبتی خداوندی است که از مجموعه موجودات، منابع و عوامل و شرایط هماهنگی که در اطراف هر موجود زنده وجود دارد و ادامه حیات به آن وابسته است به وجود می‌آید. محیط زیست محل زندگی و تأمین کننده اصلی-ترین نیازهای انسان است و پدیده‌های می‌باشد که هر روز بر اهمیت آن افزوده می‌گردد اما متأسفانه انسان در دوران سلطه-اش بر این کره خاکی به استفاده بی‌رویه و بدون برنامه‌ریزی از منابع طبیعی، ایجاد آلودگی‌های خطرناک در خاک، آب و هوا و از بین بردن توان زیست آن، پرداخته است (۱).

مشکلات محیط‌زیستی در گام نخست، پیامدهای زیان بار بسیاری برای سلامت فردی انسان دارد و در گام‌های بعد توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی او را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به همین دلیل، نگرانی‌های عمومی در خصوص مخاطرات محیط زیست در حال افزایش است. فعالیت‌های انسان و تغییرات محیط زیست ارتباط مستقیمی با یکدیگر دارند، بسیاری از فعالیت‌های انسان تحت تأثیر تغییرات محیط زیست است و از طرف دیگر این تغییرات به عواقب نامناسبی خصوصاً در زمینه سلامت انسان و از همه مهم‌تر کودکان می‌انجامد (۲). از این‌رو، حذف یا دست کم کاهش این تأثیرات و تبدیل آن‌ها به تأثیرات با قدرت تخریبی کمتر از وظایف تمامی کشورها و ملت‌ها به شمار می‌آید (۳ و ۴). از آن‌جا که این مشکلات صرفاً به دست بشر ایجاد شده است، مؤثرترین راه‌حل برای رفع آن‌ها آموزش در سطح جامعه، ارتقای فرهنگ عمومی و وضع قوانین مناسب است (۵).

یکی از اشکال مختلف گردشگری اکوتوریسم یا گردشگری طبیعی است که در حقیقت توریسمی بر پایه پایداری محیط زیست با تمرکز اولیه بر تجربه محیط‌های طبیعی که عامل ترویج فرهنگ و محیط زیست است می‌باشد و امروزه در صنعت گردشگری از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. ایران با دارا بودن جاذبه‌های طبیعی و چشم‌اندازهای بکر و آب و هوای مناسب زمینه را برای توسعه اکوتوریسم بیش از جنبه‌های دیگر تقویت می‌کند. امروزه اکثر نهادهای متولی صنعت گردشگری در

کشورهای مختلف و سراسر دنیا به امر گردشگری در طبیعت و در ورای آن به لزوم حفظ محیط زیست بیش از هر زمان دیگری اذعان دارند و اکوتوریسم را فرصتی طلایی برای حراست از محیط زیست می‌دانند (۶).

احترام به محیط زیست و حفظ آن یک فرهنگ است و فرهنگ نیز آگاهی از شخصیت خود، به عنوان یک موجود متفکر و آگاهی او از روابطش با دیگران و محیط طبیعی است (۷). از این‌رو مراقبت از محیط زیست، بخش لازمه یک سیاست فرهنگی است و اقتضا دارد بهترین روش‌های آموزشی برای آن به کار گرفته شود تا بهره‌برداری اصولی و معقول از منابع و داده‌های طبیعی صورت گیرد. آموزش محیط زیست، بنیادی‌ترین شیوه در حفاظت محیط زیست بوده که هدف از آن، یافتن مناسب‌ترین و بهترین نظام و شیوه ارائه مطالب و نحوه فعالیت‌ها و اجرای ساختاری است که زمینه‌ساز ارتقاء آگاهی-های زیست‌محیطی در سطح جامعه می‌باشد تا از این طریق هر فرد جامعه، خود را از طریق احترام گذاشتن به طبیعت، مسئول در حفظ و حمایت از محیط زیست بداند. همچنین ایجاد موازنه بین لذت بردن بازدید کننده و نیازهای حفاظتی از جاذبه‌های طبیعی یک ضرورت است. جستجو برای چنین موازنه‌ای چیزی است که باید مفهوم و فلسفه دیدار از جاذبه‌های طبیعی و زیست محیطی و اکوتوریسم را مشخص نماید (۶).

از دهه ۱۹۷۰، دانش و سواد زیست‌محیطی را شامل فرصت‌هایی جهت مشارکت در علم و عمل دانسته‌اند که باعث بهبود محیط زیست (نظیر حفاظت مستقیم یا احیاء محیط زیست‌های طبیعی، رفتار مصرف کننده و گفتگوهای عمومی و بین فردی) در جامعه می‌گردد (۸). در این راستا، تحقیقات گذشته نشان می‌دهد که مشارکت فعالانه می‌تواند دانش و سواد زیست-محیطی را ترویج داده و بذر رفتار مسئولانه زیست‌محیطی را در همه اقشار اجتماعی، پرورش دهد (۸). وی و همکاران (۹) بیان نمودند که سطح فعلی آگاهی زیست محیطی و رفتاری در میان مردم مالزی، براساس ۴ طبقه‌بندی مورد سنجش قرار گرفته است: آلودگی آب، آلودگی هوا، مدیریت مواد زاید و تغییرات آب

و هوا. دنیز (۱۰) نشان داد که موانع و اصول آموزش و پرورش طراحی پایدار برای کشورهای در حال توسعه به منظور ایجاد محیط، ساختمان‌ها و محصولات پایدار در کارگاه‌های طراحی توسط مربیان و طراحان حرفه‌ای باید در نظر گرفته شوند. مولینا و همکاران (۱۱) نشان دادند که جنسیت، انگیزه‌ها و نگرش بر رفتار زیست محیطی دانشجویان اثرگذار هستند. هوشمندان مقدم‌فرد و همکاران (۱۲) نشان دادند که نشان داد که دو متغیر تماشای برنامه‌های تلویزیونی درباره محیط‌زیست و محل سکونت هنرجویان در مجموع ۶۶/۶ درصد از احتمال قرار گرفتن هنرجویان در گروه با آگاهی زیاد زیست‌محیطی را برآورد می‌کنند. هوشمندان مقدم‌فرد و شمس (۱۳) نشان دادند که بیشتر آموزگاران دارای نگرش مساعدی در زمینه‌ی گنجانیدن موضوع‌های کشاورزی و محیط‌زیست در برنامه‌های آموزشی هستند و آموزگاران با تجربه پیشین کار کشاورزی نگرش مساعدتری در مقایسه با آموزگاران بدون تجربه کار کشاورزی داشتند و پیشینه‌ی تدریس در روستا رابطه‌ی مثبت و معنی‌دار با نگرش زیست‌محیطی داشته و در مقابل سن، پیشینه‌ی تدریس کل و سطح تحصیلات با نگرش مورد بحث رابطه‌ی معنی‌داری نداشتند. خواجه شاهکویی و همکاران (۱۴) به این نتایج دست یافتند که میزان آگاهی‌های روستاییان از امور زیست محیطی پیرامون خود در حد متوسطی می‌باشد. از سویی مشخص شد که بین سن، تحصیلات، بررسی کتاب، روزنامه و مجله، میزان درآمد سالانه و شرکت در دوره‌های آموزشی-ترویجی با سطح آگاهی‌های زیست محیطی آنان همبستگی مثبت و معنی‌داری وجود دارد. محمدیان و بخشنده (۱۵) در تحقیقی بیان کردند که دانش زیست محیطی تأثیر معناداری روی نگرش زیست‌محیطی دارد. پژوهش فرهمند و همکاران (۱۶) هم نشان داد که بین متغیرهای سن، آگاهی زیست‌محیطی، فردگرایی، رضایت از زندگی و رفتارهای زیست-محیطی رابطه معنی‌داری وجود دارد. صالحی و همکاران (۱۷) معتقدند که نگرش زیست-محور بیش‌ترین تاثیر را بر رفتارهای زیست محیطی دارد و پیش‌بینی‌کننده قوی برای رفتارهای زیست‌محیطی است. شبیری و همکاران (۱۸) نشان دادند که

آموزش در فضای آزاد تأثیر به‌سزایی در تغییر رفتار محیطی دانش‌آموزان ایجاد خواهد نمود. این تغییر در بین دختران بیش‌تر محسوس است. صالحی و قائمی‌اصل (۱۹) میزان شناخت دانش‌آموزان نسبت به مسایل و مشکلات زیست‌محیطی عام، را بالا و نسبت به مسایل و مشکلات زیست‌محیطی خاص پایین استنباط کردند. صالحی و پازوکی نژاد (۲۰) سطح دانش زیست‌محیطی دانشجویان را نسبتاً بالا ولی میزان این دانش بر حسب نوع دانشکده متفاوت توصیف نمودند. صالحی و امام‌قلی (۲۱) نشان دادند که بین سطح تحصیلات و رفتارهای زیست-محیطی رابطه وجود دارد، اما جهت رابطه منفی و معکوس است. اسمعیلی و همکاران (۲۲) نشان دادند که متغیرهای مستقل طریقه کسب اطلاعات، استفاده از مجلات، شرکت در فعالیت‌های مرتبط، شرکت در کلاس‌های آموزشی و عضویت در تشکل‌های زیست‌محیطی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان نسبت به محیط زیست تأثیر داشته است. ولی متغیرهای جنسیت، پایه تحصیلی، رشته تحصیلی، بعد خانوار، منطقه تحصیلی دانش-آموزان، عضویت در نوع تشکل دانش‌آموزی و عضویت یا عدم عضویت در تشکل‌های دانش‌آموزی تأثیری بر میزان آگاهی دانش‌آموزان نسبت به محیط زیست نداشتند. نتایج حاصل از تأثیر جمعی متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته نشان داد که متغیرهای مطالعه کتاب‌های زیست‌محیطی و مقالات زیست-محیطی تأثیرات مثبتی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان نسبت به محیط‌زیست داشته‌اند.

بنابراین، آگاهی و دانش زیست‌محیطی به‌عنوان یکی از مهم-ترین شاخص‌های نمایش مدنیت ملی که بسیاری از جنبه‌های وضعیت زیست محیطی (مانند ملاحظات و رفتار شخصی، توانمندی عمومی و نگرش شهروندان محلی نسبت به جامعه پایدار) را منعکس می‌سازند، شایسته بررسی و مطالعه علمی است (۲۰).

با در نظر گرفتن تأثیری که فرد به‌عنوان مدیریت و سیاست-گذاری فردای جامعه دارند، این پژوهش کمک می‌کند تا با اطلاع از میزان آگاهی و شناخت افراد نسبت به محیط زیست و مسایل آن و ارتباط این آگاهی با حفاظت از اکوتوریسم، عوامل

یونسکو (۱۹۸۹) سواد زیست محیطی آموزش عملی پایه‌ای برای همه مردم است که برای آن‌ها دانش، مهارت‌ها و انگیزه‌های مقدماتی را فراهم می‌کند تا بتوانند نیازهای زیست محیطی خود را برطرف نمایند و به توسعه‌ی پایدار کمک کنند. سواد زیست-محیطی "سواد عملی و کاربردی" تلقی می‌شود. مودی و هارتل^۱ سواد زیست محیطی از افراد می‌خواهد که ارتباط بین طبیعت و تأثیرات انسانی روی طبیعت را درک کنند و متوجه پیچیدگی-های موجود در سیستم‌های طبیعی شوند (۲۴).

برت^۲ (۲۵) سواد زیست محیطی را درک تعاملات بین سیستم-های طبیعی و سیستم‌های اجتماعی انسانی تعریف کرده است. اور^۳ (۲۶) سواد زیست محیطی را درک کردن ارتباط و به هم پیوستگی مان با محیط زیست و همچنین داشتن نگرشی مسئولانه در مورد محیط زیست اطرافمان تعریف کرده است. دویلیبی^۴ (۲۷) سواد زیست محیطی را مهارت دریافت دانش از طبیعت، فهمیدن اصول اساسی اکولوژی و زندگی کردن هماهنگ با این اصول تعریف کرده است. دیزینجر و راث^۵ (۲۸) سواد زیست محیطی دانش عمومی در مورد محیط زیست را با توانایی به کارگیری این دانش در زندگی روزمره تلفیق می‌کند. وولک و مکبث^۶ (۲۹) سواد زیست محیطی شامل شش مولفه اصلی می‌باشد: دانش زیست محیطی، دانش سیاسی-اجتماعی، دانش مسائل زیست محیطی، مهارت‌های عاطفی، مهارت‌های شناختی و رفتارهای مسئولانه‌ی زیست محیطی می‌باشد.

تعریف آخر همچون تعاریف بالا بر درک و دانش تأکید دارد چون در این تعریف: سواد زیست محیطی موضوع یک سلسله اعمال، فعالیت‌ها و احساس‌ها (نگرش‌ها) است که ریشه در دانش عمیق دارد. همان‌طور که خواندن طبیعت ثانوی باسوادن است، تفسیر و تحلیل و عمل برای حفظ محیط زیست هم باید طبیعت ثانوی شهروندی باشد که از سواد زیست محیطی برخوردار است. از این حد نیز نباید فراتر رفت و نه تنها زبان

موثر در افزایش سطح آگاهی و شناخت زیست محیطی آن‌ها شناخته شود و برنامه آموزشی مناسب‌تری به منظور حفاظت از اکوتوریسم و محیط زیست و بهره‌برداری پایدار از آن برای آنان تدوین گردد. بنابراین محقق با انتخاب این عنوان و انجام تحقیق امیدوار است بتواند با استفاده از این تحقیق، نتیجه‌گیری‌های قابل قبول و مفیدی برای تمامی افراد ذی‌ربط، ذی نفع و ذی-علاقه و همچنین دست‌اندرکاران امر آموزش و پرورش ارایه نماید. به همین دلیل مسأله دانش و آگاهی زیست محیطی و رابطه آن با حفاظت از اکوتوریسم موضوع تحقیق حاضر قرار گرفته است.

شهرستان ایلام یکی از شهرستان‌های استان ایلام است که در غرب کشور قرار دارد. این شهرستان دارای جلوه‌ها و مناظر بی-نظیری است. طبیعت متنوع با کوه‌های مرتفع و پوشش جنگلی همه نشانگر اهمیت این منطقه از نظر زیست محیطی است. با وجود این، افزایش جمعیت شهر، بهره‌برداری بی‌رویه از منابع طبیعی، آتش‌سوزی‌های گسترده سال‌های اخیر، سیل، افزایش مصرف انرژی منجر شده که این شهر نیز از خطرات و تهدیدات زیست محیطی جهانی در امان نماند. موارد ذکر شده گوشه‌ای از مشکلات و مسائلی زیست محیطی در استان و به‌خصوص شهرستان ایلام است و این حاکی از اهمیت انجام مطالعات زیست محیطی در منطقه است. بنابراین پژوهش حاضر قصد دارد ضمن تأکید بیشتر بر حفاظت از محیط زیست رابطه بین آگاهی‌ها و دانش زیست محیطی با ایجاد اکوتوریسم در شهرستان ایلام را مورد بررسی قرار دهد.

مبانی نظری

سواد زیست محیطی

در دانش‌نامه جامع ویکیپدیا چنین آمده است: «سواد زیست محیطی توان درک نظام‌های طبیعی است که زندگی ما را بر سیاره‌ی زمین ممکن می‌سازد؛ و جامعه‌ی برخوردار از سواد زیست محیطی جامعه‌ای پایدار است که محیط طبیعی‌اش را نابود نمی‌کند چرا که می‌داند حیاتش وابسته به این محیط است» (۲۳).

- 1- Moody & Hartel
- 2- Barrete
- 3- Orr
- 4- Duailibi
- 5- Disinger & Roth
- 6- Volk & McBeth

توانایی فرد در درک و ارزیابی تأثیرگذاری جامعه بر بوم‌سازگان (اکوسیستم) تعریف می‌کنند، به صورتی که این آگاهی در قالب درک مسایل مربوط به محیط زیست و منشأ به وجود آمدن آن‌ها و پیامدهای ناشی از آن مسائل جلوه گر می‌شود (۳۷). آن‌گونه که کایزر و همکاران (۱۹۹۹) نیز بیان کرده‌اند: افرادی که آگاهی‌های بیشتری راجع به محیط زیست دارند، حساسیت بیش‌تری نیز نسبت به محیط زیست اطراف خود دارند. پس به احتمال زیاد این افراد دارای نگرش مثبت‌تری به محیط زیست هستند، و رفتارهای آنان در جهت حفظ محیط خواهد بود (۱۳).

حفاظت از محیط زیست

به هرگونه عملیاتی که برای نگهداری محیط زیست یا جلوگیری از تخریب آن صورت می‌گیرد، حفاظت از محیط زیست گفته می‌شود (۳۸). حفاظت از محیط زیست، عبارتست از تلاشی که به منظور حفظ سلامتی محیط و انسان‌ها، در سطوح شخصی، سازمانی یا دولتی، از محیط طبیعی محافظت می‌کند. با توجه به رشد جمعیت و تکنولوژی، محیط بیوفیزیکی گاهی اوقات نادیده گرفته می‌شود. این موضوع باید به رسمیت شناخته شود و دولت‌ها باید محدودیت‌هایی علیه فعالیت‌های تخریب محیط زیست ایجاد کنند. از سال ۱۹۶۰، جنبش‌های فعال زیست‌محیطی ایجاد شده‌اند که از مسایل مختلفی در این زمینه اطلاع دارند. هیچ توافقی در مورد میزان اثر فعالیت‌های انسانی بر روی محیط زیست وجود ندارد و اقدامات حفاظتی گاهی مورد انتقاد قرار می‌گیرند. مؤسسات علمی اکنون دوره‌های آموزشی را پیشنهاد می‌دهند، مثل مطالعات زیست‌محیطی، مدیریت محیط زیست و مهندسی محیط زیست، که تاریخچه و روش‌های حفاظت از محیط زیست را آموزش می‌دهند. حفاظت از محیط زیست احتیاج به توجه، به فعالیت‌های مختلف انسانی دارد. تولید زباله، آلودگی هوا و از بین رفتن تنوع زیستی) ناشی از معرفی گونه‌های مهاجم و گونه‌های در حال انقراض (بعضی از موارد مرتبط با حفاظت محیط زیست هستند. حفاظت از محیط زیست تحت تأثیر سه فاکتور در هم آمیخته است: قوانین زیست‌محیطی، اخلاق و آموزش و پرورش. هر کدام از این سه

محیط‌زیست را فهمید، بلکه دستور زبان، ادبیات و معانی بیان آن را هم باید آموخت؛ و این به معنای درک اصول علمی و تکنولوژیکی، نظام‌های ارزشی و نهادی و اجتماعی محیط‌زیست و کنش‌ها و واکنش‌های معنوی (اخلاقی)، زیباشناختی، و عاطفی است که محیط‌زیست در همی ما برمی‌انگیزد (۳۰).

آگاهی‌های زیست‌محیطی

به وجود آمدن آگاهی‌های زیست‌محیطی به اواخر دهه ۱۹۶۰ در کشورهای غربی برمی‌گردد. این آگاهی‌ها در ابتدا منحصراً مختص کشورهای غربی بود. زمانی که جنگ سرد به پایان رسید و مشکلات زیست محیطی تهدید جدید جهانی برای حیات انسان به شمار آمد، آگاهی‌های زیست محیطی در سطح جهان در دهه ۱۹۸۰ رشد یافت (۳۱) یکی از پیش‌فرض‌های اساسی در مطالعات محیط زیست این است که بسیاری از مشکلات زیست‌محیطی را می‌توان با افزایش آگاهی عمومی در مورد محیط زیست برطرف کرد (۳۲). به عبارت دیگر، اعتقاد بر این است که آگاهی زیست‌محیطی کلید حل بسیاری از مشکلات زیست‌محیطی است (۳۳). از این رو آگاهی، فرآیندی قلمداد می‌شود که سازماندهی، تعبیر، تفسیر و ارتباط اطلاعات را از طریق حواس جمع‌آوری به دست می‌آید (۳۴). امروزه پژوهشگران بر این باورند که افزایش آگاهی عمومی زیست‌محیطی می‌تواند مسایل و مشکلات زیست‌محیطی را کاهش دهد و منجر به رفتارهای مسئولانه در برابر محیط‌زیست شود. یک رفتار مخرب زیست‌محیطی در مکان و زمانی معین می‌تواند تأثیرات ناخواسته فراوانی در سایر مکان‌ها و زمان‌ها داشته باشد و صدمات جبران‌ناپذیری بر اکوسیستم‌های آینده و بر زندگی نسل‌های فردا وارد آورد. در چنین شرایطی دستیابی به توسعه پایدار ناممکن به نظر می‌رسد، چراکه رابطه‌ی بین توسعه‌ی پایدار و محیط زیست رابطه‌ای دوسویه است و غفلت از محیط‌زیست مانع از دستیابی به اهداف توسعه می‌شود (۳۵). کسب آگاهی زیست‌محیطی نخستین گام در راه پایداری، است و اساساً شرط بقای آینده بشریت آگاهی زیست‌محیطی، توانایی فهم اصول شناخت محیط‌زیست و زندگی کردن بر پایه‌ی آن‌ها است (۳۶). گامبرون و سویتزکی آگاهی زیست‌محیطی را

اولین تعریف جامع و کوتاه که توسط انجمن بین‌المللی اکوتوریسم در سال ۱۹۹۰ ارائه شده عبارت است از سفر مسئولانه به مناطق طبیعی به منظور حفاظت از محیط زیست و بهبود اوضاع اقتصادی جوامع محلی (۴۴).

تفاوتی که در تعریف اکوتوریسم و توریسم طبیعی باید بیان نمود این است که در واقع بوم گردی سفری مسئولانه به نواحی و عرصه های منابع طبیعی با رویکرد حفاظت از محیط زیست و حمایت از رفاه مردم محلی است. این صنعت می‌تواند در تعاملی تنگاتنگ با جوامع محلی به پایداری منابع طبیعی و ایجاد معیشت پایدار کمک کند. بوم گردی به عنوان یکی از ابزارهای مناسب در فرآیند توسعه پایدار قادر است رشد اقتصادی را به روند حفاظت از منابع طبیعی پیوند دهد (۴۵). ولی توریسم طبیعی بیش‌تر جنبه سرگرمی داشته و هدف تنها سیاحت در عرصه های طبیعی و تماشای جلوه های بی نظیر طبیعت بوده و حفاظت از این منابع و چشم اندازها جزء رویکرد اصلی این نوع گردشگری محسوب نمی‌شود و تنها تلاش می‌گردد تا این گردشگران اثرات مخرب کمی بر اکوسیستم داشته باشند (۴۶).

روش بررسی

پژوهش حاضر به روش پیمایش انجام شد و گردآوری اطلاعات آن با استفاده از شیوه اسنادی و پرسش‌نامه‌ای صورت گرفت. جامعه آماری تحقیق حاضر، مردم شهرستان ایلام می‌باشد که تعداد ۳۸۳ نفر از آن‌ها به استفاده از جدول کرجسی مورگان [برای جامعه آماری بالای ۱۰۰۰ نفر تعداد نمونه ۳۸۳ نفر خواهد بود (۴۷)] انتخاب شده است. شیوه نمونه‌برداری در این تحقیق تصادفی ساده است. برای این منظور تعدادی از نواحی مختلف شهرستان را به صورت تصادفی انتخاب و پرسش‌نامه پژوهش بین کسانی که حاضر به همکاری بودند به صورت تصادفی ساده توزیع شد. پرسش‌نامه ابزار اندازه‌گیری در این پژوهش پرسش‌نامه است که با استفاده از مقالات پیشین طراحی و متناسب‌سازی شد. روایی و پایایی آن با استفاده از آزمون تحلیل عاملی تأییدی و آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت که در ادامه پژوهش ارائه شده است. با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان بیان کرد که پرسش‌نامه مورد استفاده از

فاکتور، هم در سطح تصمیمات بین‌المللی و هم در سطح ارزش‌های رفتاری و شخصی، بر محیط زیست تأثیر می‌گذارند. برای این که حفاظت از محیط زیست به واقعیت تبدیل شود، مهم است که جوامع، در این زمینه‌ها پیشرفت کرده و تصمیمات زیست‌محیطی را اتخاذ کنند (۳۹).

اکوتوریسم و پایداری

اکوتوریسم یا بوم گردی زیر مجموعه ای از صنعت عظیم گردشگری است که با وجود منابع اکولوژیکی، عرصه‌های طبیعی و چشم‌اندازهای زیبا امکان پذیر می‌باشد. این نوع گردشگری در محیط طبیعی حساس و آسیب‌پذیر روی می‌دهد (۴۰). اکوتوریسم اثرات مخرب کمی بر طبیعت وارد ساخته و به‌صورت مستقیم و غیر مستقیم از طریق ایجاد ممر درآمد برای اهالی محلی باعث حفظ میراث طبیعی و حیات وحش آن منطقه می‌گردد. این نوع گردشگری به معنی سفر و لذت بردن از جلوه‌ها و مناطق شگفت‌انگیز زندگی طبیعی و آشنایی با فرهنگ محلی بدون آسیب رساندن به آن‌ها است (۴۱).

اکوتوریسم^۱ در زبان فارسی و به‌صورت عامیانه معادل طبیعت‌گردی است که در ارتباط با مسایلی نظیر پوشش گیاهی، جامعه جانوری، زمین‌شناسی، اکوسیستم منطقه و مردمی که در آن منطقه زندگی می‌کنند، می‌باشد. اکوتوریسم فعالیت‌های فراغتی انسان را عمدتاً در طبیعت امکان‌پذیر می‌کند و مبتنی بر مسافرت‌های هدفمند توأم با برداشت‌های فرهنگی، معنوی، دیدار و مطالعه‌ی جاذبه‌های طبیعی و بهره‌گیری و لذت‌جویی از پدیده‌های متنوع آن است. در واقع طبیعت‌گردی نوعی از گردشگری پایدار مبتنی بر طبیعت است که شامل مسایل آموزشی در زمینه‌ی محیط‌زیست طبیعی می‌باشد و بر پایداری اکولوژیکی تأکید دارد. بر اساس این تعریف طبیعت‌گردی ابزاری در جهت حفاظت از منابع طبیعی و توسعه‌ی پایدار به شمار می‌رود (۴۲). اکوتوریسم بسته به چشم‌انداز و اولویت دولت و گردشگری می‌تواند به عنوان یک فلسفه، یک استراتژی، یک محصول، یک اقدام بازاریابی، یا شکلی از مسافرت دیده می‌شود (۴۳).

های اندازه‌گیری متغیرهای پژوهش توسط معادلات ساختاری انجام شده است. در جدول (۱) نتایج تحلیل عاملی تأییدی برای پرسش‌نامه پژوهش آمده است.

روایی و پایایی قابل قبولی برخوردار است. برای بررسی متغیرها و فرضیات در این تحقیق، از آماره‌های توصیفی (فراوانی، درصد فراوانی، میانگین، انحراف معیار و...) و استنباطی (آزمون‌های T یک‌طرفه و همبستگی) در نرم افزار Lisrel استفاده شد. مدل-

جدول ۱- نتایج تحلیل عاملی تأییدی برای پرسش‌نامه پژوهش

Table 1- The results of Confirmatory Factor Analysis for the research's questionnaires

متغیر	AGFI	GFI	p-value	RMSEA
رفتار حفاظت از اکوتوریسم	۰,۶۶	۰,۶۷	۰,۰۰۰	۰,۱۹۱
سواد زیست محیطی	۰,۷۷	۰,۸۵	۰,۰۰۰	۰,۱۴۹
آگاهی زیست محیطی	۰,۸۵	۰,۹۵	۰,۰۰۰	۰,۱۵۶
رسانه‌های جمعی	۰,۸۶	۰,۹۵	۰,۰۰۰	۰,۱۵۰

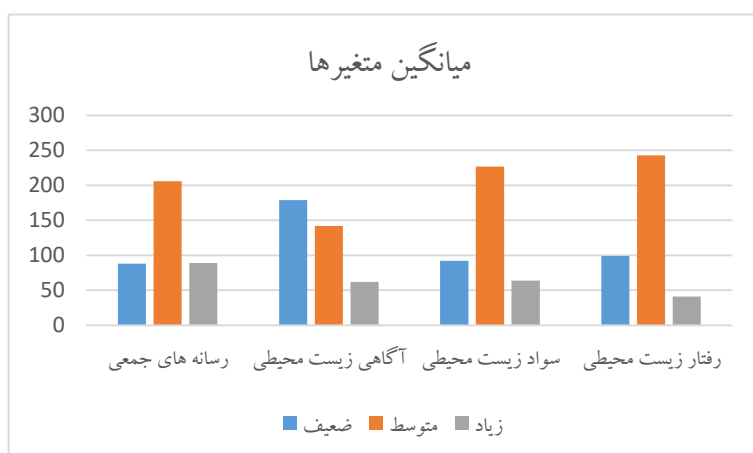
سن اکثریت پاسخگویان بین (۲۰-۳۰) سال، ۴۸ درصد مرد و ۵۲ درصد زن در میان پاسخگویان و ۵۸/۷ درصد مجرد و ۴۱/۳ درصد متأهل در میان پاسخگویان است. تحصیلات اکثر پاسخگویان لیسانس و محل زندگی ۵۸/۷ درصد در شهر و ۴۱/۳ درصد در روستا می‌باشد. عمده پاسخگویان بیکار و درآمد اکثر پاسخگویان در حد متوسط و کم است.

هم‌چنین میانگین به دست آمده برای هر یک از متغیرهای تحقیق با یکدیگر متفاوت است اما همگی متغیرها میانگین بالاتر از میانگین موردنظر تحقیق را دارند.

با نگاهی بر خروجی لیزرل در جدول فوق متوجه می‌شویم که مدل‌های اندازه‌گیری متغیرهای پژوهش با توجه به سطح معنی‌داری به دست آمده دارای مدل‌ها مناسبی می‌باشند. چرا که مقدار REMESA آن کم بوده و مقدار AGFI و AFI در سطح قابل قبولی هستند. بار عاملی تمام سؤال‌ها با چشم‌پوشی از موارد اندک بیش‌تر از ۰,۳ می‌باشد، بنابراین تمامی ابعاد تحقیق، تأیید می‌شوند.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

آمار توصیفی اطلاعات جمعیت‌شناختی حاکی از آن داشت که

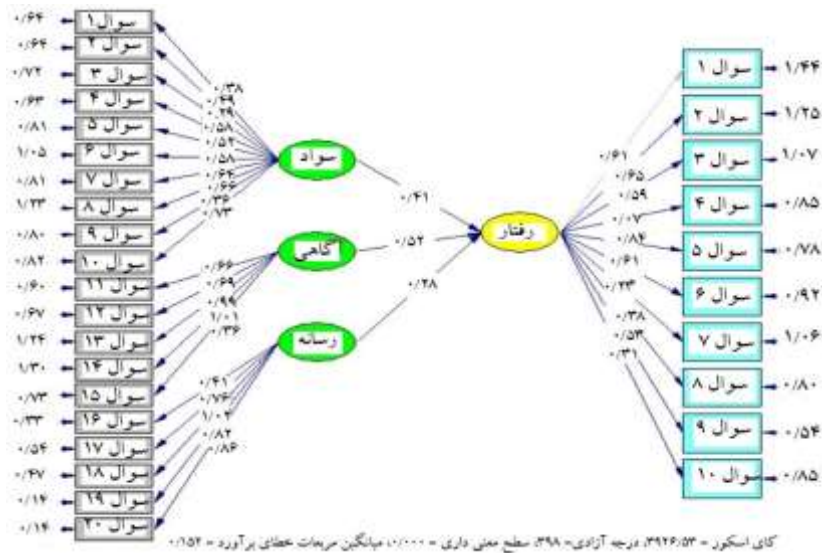
شکل ۱- نمودار میانگین نظرات مردم شهرستان در مورد هر یک از متغیرها

Figure 1-The chart of mean of people's opinions in the county regarding each of variables

مدل ساختاری فرضیه های پژوهش

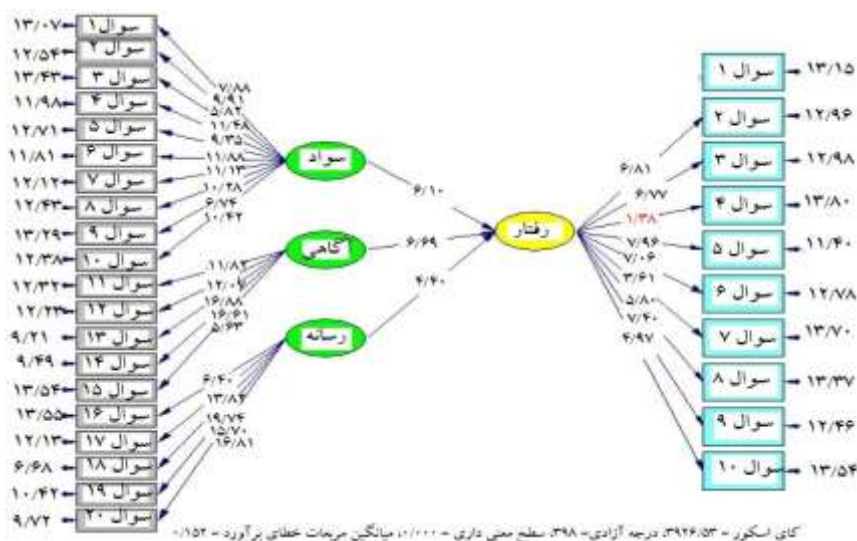
در این تحقیق نقش آگاهی زیست محیطی شهروندان ایلامی در حفاظت از اکوتوریسم مورد بررسی قرار گرفته است. که بررسی

فرضیات مرتبط با این موضوع از طریق آزمون همبستگی صورت گرفته است. در ادامه مدل ساختاری فرضیه های پژوهش در حالت استاندارد و ضریب معناداری ارایه شده است.

شکل ۲- مدل در حالت تخمین استاندارد

Figure 2- The modal estimating the standards

شکل ۳- مدل در حالت ضرایب معناداری

Figure 3- The modal of meaningfulness coefficients

فرضیات آماری آزمون عبارتند از :

$H_0 =$ بین آگاهی زیست محیطی مردم و ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود ندارد.

بررسی فرضیه های پژوهش و نتیجه گیری درباره آن

فرضیه اول: بین آگاهی زیست محیطی مردم و ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

H1 = بین آگاهی زیست‌محیطی مردم و ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

جدول ۲- نتایج حاصل از تحلیل مدل معادلات ساختاری: فرضیه اول

Table 2- The results of analyzing the model of structural equations: hypothesis 1

نتیجه آزمون	متغیر وابسته	متغیر مستقل	T-value	ضریب استاندارد
رد H0	ایجاد اکوتوریسم پایدار	آگاهی زیست‌محیطی مردم	۶/۶۲	۰/۵۹

فرضیه دوم: بین شناخت زیست‌محیطی مردم با استفاده از منابع طبیعی و ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

فرضیات آماری آزمون عبارتند از :

H0 = بین سواد زیست‌محیطی مردم با ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود ندارد.

H1 = بین سواد زیست‌محیطی مردم با ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

H1 مدعی این است که بین آگاهی زیست‌محیطی مردم و ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. بر اساس جدول فوق ضریب استاندارد بین دو آگاهی زیست‌محیطی مردم و حفاظت از اکوتوریسم برابر با ۰/۵۹ است، و با توجه به t بدست آمده (۶/۶۲) که بزرگتر از ۱,۹۶ می‌باشد، لذا H0 رد و H1 تأیید می‌گردد. پس می‌توان نتیجه گرفت که بین آگاهی زیست‌محیطی مردم و ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

جدول ۳- نتایج حاصل از تحلیل مدل معادلات ساختاری: فرضیه دوم

Table 3- The results of analyzing the model of structural equations: hypothesis 2

نتیجه آزمون	متغیر وابسته	متغیر مستقل	T-value	ضریب استاندارد
رد H0	ایجاد اکوتوریسم پایدار	سواد زیست‌محیطی	۶/۱۰	۰/۴۱

جمعی بر رفتار مردم در قبال ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

فرضیات آماری آزمون عبارتند از :

H0 = بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی بر رفتار مردم در قبال ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود ندارد.

H1 = بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی بر رفتار مردم در قبال ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

H1 مدعی این است که بین سواد زیست‌محیطی مردم با ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. بر اساس جدول فوق ضریب استاندارد بین دو متغیر سواد زیست‌محیطی و حفاظت از اکوتوریسم برابر با ۰/۴۱ است، و با توجه به t به دست آمده (۶/۱۰) که بزرگتر از ۱,۹۶ می‌باشد، لذا H0 رد و H1 تأیید می‌گردد. پس می‌توان نتیجه گرفت که بین سواد زیست‌محیطی مردم با ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. از این رو فرضیه دوم پژوهش مورد تأیید است.

فرضیه سوم: بین میزان استفاده از وسایل ارتباط

جدول ۴- نتایج حاصل از تحلیل مدل معادلات ساختاری: فرضیه سوم

Table 4- The results of analyzing the model of structural equations: hypothesis 3

نتیجه آزمون	متغیر وابسته	متغیر مستقل	T-value	ضریب استاندارد
رد H0	ایجاد اکوتوریسم پایدار	میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی	۴/۴۰	۰/۲۸

فرضیات نشان داد که بین سواد زیست محیطی، آگاهی زیست- محیطی و استفاده از رسانه‌های جمعی با حفاظت از اکوتوریسم و منابع طبیعی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. این نتایج با پژوهش‌های وی و همکاران (۲۰۱۶)، مولینا و همکاران (۲۰۱۳)، محمدیان و بخشنده (۱۳۹۳)، فرهنگد و همکاران (۱۳۹۳)، صالحی و همکاران (۱۳۹۲)، شبیری و همکاران (۱۳۹۲)، صالحی و قائمی اصل (۱۳۹۲)، صالحی و پازوکی نژاد (۱۳۹۲)، و اسمعیلی و همکاران (۱۳۸۹) هم‌راستا می‌باشند. بنابراین با توجه به نتیجه به دست آمده و نتایج پژوهش‌های دیگران می‌توان بیان نمود که آگاهی زیست محیطی در رفتارها، نگرش و حفاظت محیط زیست تأثیر مثبت و معناداری دارد. بنابراین با افزایش آگاهی درباره محیط زیست اهمیت محیط زیست و حفظ آن نیز از دیدگاه افراد بیش‌تر می‌شود.

یکی دیگر از نتایج پژوهش وجود رابطه مثبت و معنادار بین سواد زیست محیطی و رفتار ایجاد اکوتوریسم پایدار می‌باشد. این نتیجه با پژوهش‌های مذکور هم‌راستا می‌باشد. افزایش سواد زیست محیطی یا آگاهی زیست محیطی خاص در بین افراد آن‌ها موظف به بروز رفتارهای حفاظتی، مسئولانه و در نتیجه گام برداشتن در راستای توسعه پایدار موظف خواهد نمود و حفظ منابع طبیعی را از نیازهای اساسی خود و آیندگان می‌دانند.

نتیجه نهایی این پژوهش وجود رابطه مثبت و معنادار بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی و رفتار مردم در قبال ایجاد اکوتوریسم پایدار می‌باشد. این نتیجه با پژوهش‌های هوشمندان مقدم‌فرد و همکاران (۱۳۹۵)، خواجه شاهکویی و همکاران (۱۳۹۴) و اسمعیلی و همکاران (۱۳۸۹) مطابقت دارد. در تشریح این نتیجه باید گفت که نقش رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی در آگاهی و فرهنگ‌سازی حفظ محیط زیست و توسعه اکوتوریسم را نباید نادیده گرفت و شاید به جرئت بتوان گفت بدون وجود رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی دستیابی به

H1 مدعی این است که بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی بر رفتار مردم در قبال ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. بر اساس جدول فوق ضریب استاندارد بین دو متغیر میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی و حفاظت از اکوتوریسم برابر با ۰/۲۸ است، و با توجه به t بدست آمده (۴/۴۰) که بزرگتر از ۱،۹۶ می‌باشد، لذا H0 رد و H1 تأیید می‌گردد. پس می‌توان نتیجه گرفت که بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی بر رفتار مردم در قبال ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. از این رو فرضیه سوم پژوهش مورد تأیید است.

بحث و نتیجه گیری

مسئله دانش و آگاهی زیست محیطی مردم و رابطه آن با رفتار ایجاد اکوتوریسم پایدار هدف پژوهش حاضر بود. که در محدوده شهرستان ایلام مورد بررسی قرار گرفت. این شهرستان به لحاظ نوع توپوگرافی و طبیعت کوهستانی دارای جلوه‌ها و مناظر بی- نظیری است که گردشگران و طبیعت‌گردان زیادی را به خود جذب می‌نماید. طبیعت متنوع، کوه‌های مرتفع و پوشش جنگلی، زیستگاه‌های جانوران و ... همه نشانگر اهمیت این منطقه از نظر زیست محیطی است. با وجود این، افزایش جمعیت، بهره برداری بی‌رویه از منابع طبیعی، آتش سوزی‌های گسترده سال‌های اخیر، سیل، افزایش مصرف انرژی منجر شده که این شهرستان نیز از خطرات و تهدیدات زیست محیطی جهانی در امان نماند. در این پژوهش برای بررسی وضعیت شناخت و آگاهی زیست محیطی مردم این شهرستان و ارتباط این دو متغیر با رفتار ایجاد اکوتوریسم پایدار سه فرضیه مطرح شد. نتایج حاصل از بررسی این فرضیات حاکی از آن داشت که سواد زیست محیطی با رفتار ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری دارد. نتیجه این فرضیه با پژوهش‌های آزمون

همه سطوح به ویژه در مورد مدیریت، طراحی، اجرا، ارزیابی طرح‌های مربوط به محیط زیست فراهم کرد.

- برای تقویت آگاهی‌ها در این حوزه، آموزش‌های زیست محیطی از طریق بروشور، ماهنامه و مانند این‌ها به شهروندان ارایه شود. همچنین لازم است سطح ارتباطات و تعاملات آن‌ها با خارج از محیط به وسیله نهادهای مدیریت شهری (شورا- شهردار) افزایش یابد.

- تورهای اکوتوریسم مسئولانه برای کارکنان سازمان‌های مختلف، دانش‌آموزان و دانشجویان و شهروندان ترتیب داده شد تا این افراد با این نوع از گردشگری آشنایی بیش‌تری پیدا کنند و نسبت به حفظ منابع طبیعی تلاش بیش‌تری نمایند.

- رسانه‌های جمعی باید در فرهنگ سازی و آموزش مسایل زیست محیطی و حفظ منابع طبیعی تلاش بیش‌تری نمایند و برنامه‌های متنوع‌تری ارایه نماید.

- زمینه‌هایی برای تدوین مقالات، پیشنهادات، تألیفات و ابتکار علمی دانش‌آموزان و دانشجویان در جامعه فراهم گردد و تسهیلاتی به عنوان مشوق کار انگیزشی برای آنان در نظر گرفته شود.

منابع

- ۱- ادهمی، عبدالرضا، اکبرزاده، الهام، بررسی عوامل فرهنگی موثر بر حفظ محیط زیست شهر تهران (مطالعه موردی مناطق ۵ و ۱۸ تهران)، نشریه جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، ۱۳۹۰، دوره ۱، شماره ۱، ۳۷-۶۲.

- 2- Zsuzsanna, F., piko, B., kovacs, S., Uzzoli, A. (2009), Air Pollution Is Bad for my Health: Hungarian Children's Knowledge of the Role of Environment in Health and Disease, Health & Place 15, PP. 239- 246.
- 3- Yildiz, N., Yilma, H., Demi, M., & Toy, S. (2011). Effects of personal characteristics on environmental awareness, a questionnaire survey with university campus people in a

توسعه پایدار و اکوتوریسم پایدار پیش نخواهد رفت. وسایل ارتباط جمعی با فراهم ساختن زمینه‌های شناخت و آگاهی، تبلیغات، فرهنگ‌سازی به افراد انگیزه می‌دهد تا در جهت حفظ منابع طبیعی و توسعه رفتار مسئولانه داشته باشند.

اما این نتیجه با پژوهش صالحی و اماقلی (۱۳۹۰) مطابقت ندارد چرا که ایشان بین سواد و رفتار زیست محیطی به رابطه معکوس دست یافتند. بنابراین با توجه به نتایج حاصل از پژوهش حاضر و پژوهش‌های پیشین مذکور می‌توان بیان کرد که سواد و آگاهی زیست محیطی با رفتارهای ایجاد اکوتوریسم پایدار و منابع طبیعی رابطه مثبت و معناداری دارد.

پیشنهادات

با توجه به نتایج حاصل از بررسی فرضیات می‌توان پیشنهادهای زیر را ارایه نمود:

- برای ایجاد شناخت و دانش زیست محیطی که از عوامل مؤثر بر رفتارهای مسئولانه زیست محیطی هستند، باید شناخت و دانش مردم نسبت به محیط زیست ارتقا یابد. این امر از طریق آموزش‌های همگانی با استفاده از وسایل ارتباط جمعی و برگزاری کلاس‌های آموزشی و همایش‌های زیست محیطی امکان پذیر است. لذا بهتر است متولیان امور محیط زیست، از جمله سازمان محیط زیست، شهرداری و سایر ارگان‌های مرتبط با امور محیط زیست اقدام به برگزاری کلاس‌های آموزشی و همایش‌های زیست محیطی نمایند.

- آموزشگران محیط زیست برای ارتقای سطح یادگیری و ماندگار کردن آن (یادداری) از ترکیب استفاده از روش‌های مشارکتی و رسانه‌های نو استفاده کنند. زیرا روش‌های ترکیبی ضمن جذب نسل جوان، آن‌ها را وادار به فعالیت‌های گروهی و تیمی می‌نماید و هم زمان از مزایای دو روش برخوردار می‌کند. هم چنین با توجه به تأثیر نسبتاً بالای استفاده از این روش‌ها، پیشنهاد می‌گردد که آموزش و پرورش، فرهنگ استفاده از این گونه روش‌های ترکیبی را در مدارس ترویج نماید و حتی به نوعی الزامی نماید.

- به منظور افزایش آگاهی شهروندان باید زمینه‌های تعامل و مشارکت ساکنان را در تصمیم‌گیری مربوط به محیط زیست، در

- and advanced countries. *Journal of Cleaner Production*, 61, 130-138.
- ۱۲- هوشمندان مقدم فرد، زهرا، اخبار، اسماعیل، شمس، علی، مؤلفه‌های اثرگذار بر آگاهی زیست‌محیطی هنرجویان کشاورزی زنجان، فصل‌نامه پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، ۱۳۹۵، شماره ۳۷، ۸۴-۷۳.
- ۱۳- هوشمندان مقدم فرد، زهرا و شمس، علی، عامل‌های مؤثر بر نگرش آموزگاران ابتدایی شهر زنجان در گنجاندن آموزش‌های کشاورزی و محیط‌زیست در برنامه‌های درسی، پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، ۱۳۹۴، ۳۴ (۷)، ۵۲-۴۰.
- ۱۴- شاهکویی، علیرضا، نجفی‌کانی، علی‌اکبر، وصال، زینب، بررسی عوامل مؤثر بر آگاهی‌های زیست‌محیطی روستاییان (مطالعه موردی: دهستان جاغرق در شهرستان بینالود)، ۱۳۹۴، سال ۴، شماره ۱، شماره پیاپی ۹، ۸۵-۹۵.
- ۱۵- محمدیان، محمود و بخشنده، قاسم، بررسی عوامل مؤثر بر نگرش و قصد خرید سبز مصرف‌کنندگان، فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات مدیریت، ۱۳۹۳، ۲۳ (۷۵)، ۶۸-۳۹.
- ۱۶- فرهنگد، مهناز، شکوهی‌فر، کاوه، و سیارخلج، حامد، بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر رفتارهای زیست محیطی (مورد بررسی: شهروندان شهر یزد)، مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۱۳۹۳، دوره ۴، شماره ۱۰، ۱۰۹-۱۴۱.
- ۱۷- صالحی، صادق، پازوکی نژاد، زهرا، امامقلی، لقمان، آموزش و پرورش و محیط زیست (نگرش، آگاهی و رفتارهای زیست محیطی دانش آموزان)، مجله علوم تربیتی دانشگاه شهید چمران اهواز، ۱۳۹۲، دوره ۶، سال ۲۰، ۱۹۰-۱۷۱.
- ۱۸- شبیری، سیدمحمد، شمسی پاپکیاده، سیده زهرا، ابراهیمی، هادی، اثرات اجرای برنامه‌های آموزش زیست محیطی بر طبیعت گردی (مورد مطالعه: developing country, Turkey, *Scientific Research and Essay*, 6(2), 332-340.
- ۴- زاهدین‌لیاف، م. اجرای عدالت در مورد محیط زیست بین‌المللی: حقوق و راه حل‌ها، مجله حقوقی، نشریه دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳، شماره ۳۱، ۱۸۵-۱۷۱.
- 5- Alp, E.; Ertepinar, H.; Tekkaya, C.; Yilmaz, A., (2006), A Statistical Analysis of Children's Environmental Knowledge and Attitude in Turkey, *International research in geographic and environmental knowledge*, 15(3), PP. 210-223.
- ۶- مؤمنی، معصومه، اهمیت برنامه‌ریزی آموزش‌های محیط‌زیست در توسعه پایدار اکوتوریسم ایران با استفاده از مدل SWOT، فصلنامه فضای گردشگری، ۱۳۹۳، سال ۳، شماره ۱۱، ۶۷-۴۹.
- ۷- رضوانی، علی‌اصغر، نقش اکوتوریسم در حفاظت محیط زیست، نشریه‌ی سیمای اقتصادی، ۱۳۷۹، شماره ۱۷۳، ۲۴۰-۲۳۴.
- 8- North American Association for Environmental Education: Washington, DC
- 9- Waia, Choong, Meia, Neo Sau, Rahmalan Ahamadb, Weng (2016), Environmental Awareness and Behaviour Index for Malaysia, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 222, 668 – 675.
- 10- Deniz, Deniz, (2016), Sustainable Thinking and Environmental Awareness through Design Education, *Procedia Environmental Sciences*, Volume 34, 70-79.
- 11- Vicente-Molina, M. A., Fernández-Sáinz, A. and Izagirre-Olaizola, J. (2013). Environmental knowledge and other variables affecting pro-environmental behaviour: comparison of university students from emerging

- 26- Orr, D. (1992). *Ecological Literacy: Education and the Transition to a World*. SUNY Press: Albany, NY Postmodern
- 27- Duailibi, M. (2006). *Ecological literacy: What are we talking about?* *Convergence*, 39(4), 65-68.
- 28- Disinger and Roth. (1992). "Environmental and Education Research News." *The Environmentalist*. 12(3), pp. 165-168
- 29-Volk, T., & McBeth, W. (1997). *Environmental literacy in the United States*.
- ۳۰- واینر، فیلیپ پی، فرهنگ تاریخ اندیشه ها، مطالعاتی درباره گزیده ای از اندیشه‌های اساسی، تهران: سعادت، ۱۳۸۵.
- ۳۱- درس‌نر، سیمون، مبانی پایداری، ترجمه: محمود دانشور کاخکی، سیاوش دهقان‌یان و فرخ دین‌قزلی، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۴.
- 32-Salehi, s. (2010) *People and environment: A Study of Environmental Attitudes and Behaviour in Iran*, LAP Lambert Academic Publishing.
- 33-Barr, S. (2003), *strategies for Sustainability: Citizens and Responsible Environmental Behaviour*, *Area*, 35 (3): 227-240.
- ۳۴- محسنی، منوچهر، بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در ایران، معاونت پژوهشی و آموزشی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۹.
- ۳۵- گراوندی، شهپر و پاپ زن، عبدالحمید و افشارزاده، نشمیل، مدل‌سازی توسعه پایدار زیست محیطی با استفاده از تئوری بنیانی «مورد مطالعه: روستای شروینه شهرستان جوارود»، مجله مسکن و محیط روستا، ۱۳۹۰، شماره ۱۳۶، ۶۷-۷۸.
- دانش آموزان مدارس لنگرود)، مجله برنامه ریزی و توسعه گردشگری، ۱۳۹۲، سال ۲، شماره ۷، ۱۶۲-۱۴۸،
- ۱۹- صالحی، صادق، قائمی اصل، زهرا، بررسی رابطه آموزش زیست محیطی و رفتارهای حفاظت از محیط زیست (مورد مطالعه: دانش آموزان دبیرستان های دخترانه شهر بابل)، فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار، ۱۳۹۲، سال ۱، شماره ۳، ۶۷-۷۹
- ۲۰- صالحی، صادق و پازوکی نژاد، زهرا، محیط زیست در آموزش عالی: ارزیابی دانش زیست محیطی دانشجویان دانشگاه های دولتی مازندران، دو فصلنامه مطالعات برنامه ریزی آموزشی، ۱۳۹۲، سال ۲، شماره ۴، ۱۹۹-۲۲۰
- ۲۱- صالحی، صادق، امام‌قلی، لقمان، مطالعه تجربی رابطه آگاهی و رفتارهای زیست محیطی (مطالعه مناطق شهری و روستایی شهرستان سنندج)، مسائل اجتماعی ایران، ۱۳۹۰، سال ۳، شماره ۱، ۱۴۷-۱۲۱،
- ۲۲- اسمعیلی، سمیه، میردامادی، مهدی، باقری ورکانه، عباسعلی، بررسی میزان آگاهی دانش آموزان دوره متوسطه شهر تهران از حفاظت محیط زیست، علوم تکنولوژی محیط زیست، ۱۳۸۹، دوره ۱۲، شماره ۱، ۲۰۱-۲۱۶
- 23-Wikipedia, s.v, (2008), *environmentalism*, 22 feb, www.wikipedia.org.
- ۲۴- عظیمی، محمد، غلامی، مهدی، رامین آزاد، میلاد، تبیین نشانگرهای سواد زیست محیطی براساس استانداردهای سواد علوم در پروژه ۲۰۶۱ آمریکا. بی جا، ۱۳۸۸.
- 25- Barrett GW, Peles JD, Odum EP. (1997). *Transcending processes and the level of organization concept*. *BioScience* 47(8):531-5

- 43-Stone, Michael J. (2002), Ecotourism and Community Development: Case Studies from Hainan, China, a thesis presented to the University of Waterloo in fulfillment of the thesis requirement for the degree of Master of art in planning.
- ۴۴- بهرامیان، سمیه، فرصت‌ها و چالش‌های توسعه‌ی اکوتوریسم در شهرستان سمیرم، اولین همایش ملی گردشگری، جغرافیا و محیط زیست پایدار: دانشکده شهید مفتح همدان، ۱۳۹۲.
- ۴۵- بهرامی، اعظم و فرهادیان، همایون، نقش بوم‌گردی در معیشت پایدار جوامع محلی و حفظ منابع طبیعی، جهاد، ۱۳۸۲، شماره ۲۵۸، ۳۴-۳۲.
- ۴۶- طهماسبی، مریم، و رضایی مقدم، کورش، ناپایداری اکوتوریسم روستایی در استان خوزستان، انسان و محیط زیست، ۱۳۸۹، دوره ۸، شماره ۴ (۱۵-۲۶)، ۱۵-۳.
- ۴۷- حبیبی، آرش، روش‌های پژوهش در علوم رفتاری، پارس مدیر، ۱۳۹۱.
- ۳۶- فریتیوف، کاپرا، پیوندهای پنهان: تلفیق گسترده‌های زیست، شناختی و اجتماعی حیات در علم پایداری، ترجمه محد حریری اکبری، تهران: نی، ۱۳۸۶.
- 38- Salehi, S. (2008). A Study of Factors Underpinning Environmental Attitudes and Behaviours, Phd Dissertation. The University of Leeds.
- ۳۸- کلیه واژه‌های گروه مهندسی محیط زیست، شرکت ملی صنایع پتروشیمی. بازبینی‌شده در ۱۳ خرداد ۱۳۸۸.
- ۳۹- دانشنامه رشد، حفاظت محیط زیست، بازبینی‌شده در ۱۳ خرداد ۱۳۸۸.
- 40-Heyes, J. (2002). Strategies for ecotourism development in North Quabbin. Available at: <http://conservation.forest.ku.ac>
- ۴۱- اشترمهرجردی، ابادر، اکوتوریسم و پایداری: تعاریف، جنبه‌ها و ویژگی‌های آن، جهاد، ۱۳۸۳، شماره ۷۴-۸۱، ۲۶۲.
- ۴۲- آزادخانی، پاکزاد و مصطفی جهانبخشی، اکوتوریسم، نگاهی به توسعه‌ی پایدار (مطالعه‌ی موردی ایلام)، اولین همایش ملی گردشگری، جغرافیا و محیط زیست پایدار: دانشکده شهید مفتح همدان، ۱۳۹۲.